

Terje B. Englund
Špion, který přišel pozdě
Československá rozvědka v Norsku

PROSTOR

Terje B. Englund
Špion, který přišel pozdě
Československá rozvědka v Norsku

PROSTOR

Terje B. Englund
Špion, který přišel pozdě
Československá rozvědka v Norsku

přeložila Zuzana Hlavičková

PROSTOR | PRAHA | 2018

Originally published under the title
Spionen som kom for sent. Tsjekkoslovakisk etterretning i Norge

© H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) AS, 2010
Published in agreement with Oslo Literary Agency

Czech edition © PROSTOR, 2018
Translation © Zuzana Hlavičková, 2018
Cover picture © Aage Storløkken/Aktuell/SCANPIX

ISBN 978-80-7260-392-3

This translation has been published with the financial support of NORLA

OBSAH

<i>Předmluva</i>	9
Praha, říjen 1989	11
Londýn, květen 1945	20
Varnsdorf, únor 1948	58
Oslo, únor 1956	63
Lipsko, březen 1957	100
Praha, březen 1962	153
Oslo, květen 1962	160
Varšava, duben 1971	200
Bratislava, květen 1973	207
Náchod, listopad 1989	246
Želechy, duben 2008	255
<i>Poznámky a zdroje</i>	272
<i>Literatura</i>	294
<i>Rejstřík osob</i>	296

Předmluva

Tato knížka pojednává o činnosti I. správy SNB – rozvědky komunistického Československa – v Norsku. Špioni z bývalého kláštera křižovníků v Praze založili svou první rezidenturu na velvyslanectví v Oslo v roce 1956 a až do roku 1970, kdy byla politická zpravodajská činnost minimalizována, uskutečnili v Norsku řadu operací.

Československo patřilo ve skupině vazalských států Sovětského svazu spíše mezi ty menší. Přesto zde byl udržován překvapivě velký a agresivní zpravodajský aparát, který v době studené války mezi Východem a Západem aktivně přispíval ke špionážním operacím. V několika obdobích, kdy Polsko a NDR omezily své zpravodajské aktivity v Norsku, se StB stala přední oporou KGB v této zemi.

Plný rozsah činnosti československých špionů v Norsku asi nebude nikdy přesně znám. Existují však důkazy, že zprávy z rezidentury v Oslo byly několikrát předány přímo nejvyššímu vedení komunistického režimu a že se StB prokazatelně podařilo infiltrovat do norských tajných služeb. Další poznatky naznačují, že informace o důležitém špionovi zvaném „Head of Department“ – údajném agentu KGB, kterého norská bezpečnostní policie bezvýsledně pronásledovala v polovině šedesátých let – mohou pocházet z jedné neúspěšné operace StB v Oslo.

Rámcem dějin StB v Norsku je životní příběh jednoho

z nejproduktivnějších agentů služby. Muži s krycím jménem JILEMSKÝ se v roce 1980 podařilo proniknout do nezávislého odborového svazu Solidarita v Polsku i do opozičního hnutí Charta 77 v Československu. Jen pád železné opony na podzim roku 1989 zabránil jeho vstupu do Norského helsinského výboru v Oslo. S komunistickými tajnými službami a jejich pracovníky se demokratická Česká republika pokusila vypořádat, ale co je spravedlivý trest pro agenta StB JILEMSKÉHO?

Kromě studia zhruba tří tisíc stránek z odtajněných dokumentů zpravodajských služeb, uložených v Praze a Bratislavě, a podkladů z norského archivu Dělnického hnutí, Muzea domácího odboje v Oslo, Norské bezpečnostní služby a Národního archivu v Oslo jsem vyzpovídal zdroje na Islandu, v Norsku, Polsku, Švédsku a v České republice.

Za pomoc při osvětlení temné kapitoly naší nedávné minulosti bych chtěl poděkovat zejména Petru Blažkovi, Fridthóru Eydalovi, Aleksandru Gleichgewichtovi, Eriku Jacobsenovi, Vladimíru Kosovi, Václavu Malému, Lucii Marii Nagyové, Jánu Ondriašovi, Karlu Pacnerovi, Anně Šabátové, Stanislavu Schottlovi a Prokopu Tomkovi.

*Terje B. Englund
Praha, listopad 2009*

PRAHA, ŘÍJEN 1989

Kdo přijde pozdě, toho život potrestá.

— MICHAEL S. GORBAČOV

Když Stanislav Dvořák dorazil na Václavské náměstí, Praha se už pomalu halila do podzimního šera. Dlouhé a teplé babí léto teď vystřídal plískanice a chladná rána, přesto ale bylo náměstí v srdci hlavního města Československa stále plné lidí.

To se pětáctýřicetiletému muži výborně hodilo. Ne že by běžně budil pozornost – několik svědků ho později popsalo jako podivuhodně obyčejného. S dobráckým obličejem a krátkými světlými vlasy, mezi nimiž prosvítala pleš, trochu vyšší postavou, než byl průměr, s černým batohem a pružnou chůzí působil nejspíš jako sportovně vypadající intelektuál. V hemžícím se davu přestal být nervózní a téměř zapomněl na mírně nepříjemný pocit, že každý jeho krok pravděpodobně sleduje skupina tajných policistů StB.

Těsně předtím, než hodiny na střeše nově postavené budovy ČKD na dolním konci Václavského náměstí odbily pátou, si Dvořák stoupl před kavárnu v přízemí. S mužem, s nímž měl mít za pár minut schůzku, se nikdy dříve nesetkal a netušil, jak vypadá. Jediné, co o něm věděl, bylo, že je relativně mladý, že je cizinec – pravděpodobně Nor –, že mluví česky a že na zádech bude mít černý kožený

batoh. Kromě toho věděl, že nadcházející setkání bude mít pro jeho další život rozhodující význam.

Za poslední půlrok se v životě Stanislava Dvořáka stalo mnoho zvláštních událostí. V dubnu a v květnu obdržel dopisy od svého polského přítele Aleksandra Gleichgewichta, o němž už řadu let neslyšel. Když v prosinci roku 1981 Jaruzelského režim vyhlásil výjimečný stav, byl „Olek“ Gleichgewicht jedním z několika tisíc aktivistů Solidarity, kteří byli okamžitě zatčeni. Po více než roce v internačním táboře byl mladý fyzik propuštěn, ale úřady v rodné Vratislavi nakonec Gleichgewichtovi natolik zkomplikovaly život, že se v roce 1984 rozhodl emigrovat do Norska.

Polský exulant měl pochopitelně dost zkušeností s konspiračními praktikami, než aby přes železnou oponu poslal něco důvěrného obyčejnou poštou. Proto v dopisech nestálo jediné slovo o tom, že by Gleichgewicht věděl o všech těch obtížích, které pravověrný komunistický režim Dvořákovi způsobil – o jeho pobytu ve vězení a častých vyhazovech ze škol, kde pracoval jako učitel, nebo o rozvodu, kvůli němuž se z rodinné chalupy v bohem zapomenuté vesnici v severních Čechách stalo jeho celoroční obydlí. Zpráva z Norska však byla naprosto jasná: jeho polští přátelé na svého spojence v nouzi nezapomněli!

Dvořák dlouho přemýšlel, jak by měl na Olekovy dopisy z Norska odpovědět, když se jednoho červnového dne u něj na chalupě objevila nečekaná návštěva. Přišel za ním neznámý Polák a předal mu pozdravy od společných přátel ve Vratislavi. Muž mu sdělil, že Československo za necelý měsíc navštíví Adam Michnik a další tři vůdci Solidarity, kteří se právě zúčastnili historických jednání s vládou premiéra Rakowského u kulatého stolu. Mohl by Dvořák dát

vědět svým starým známým v opozičním hnutí Charta 77 a domluvit tajnou schůzku, aniž by se o tom dozvěděla StB?

Stejně jako za starých časů samozřejmě souhlasil, že pomůže, ale z jemu neznámých důvodů se setkání polsko-československé opozice nakonec neuskutečnilo. Ani tentokrát však nemohl nepochopit nepřímý vzkaz. Po deseti letech, kdy miliony Poláků, z Říma neochvějně podporovaných polským rodákem papežem Janem Pavlem II., stále více tlačily na vládu, byl komunistický režim ve Varšavě nucen Solidaritu akceptovat a uspořádat alespoň částečně svobodné volby. A opatrná demokratizace v Polsku se nyní začínala doslova plížit přes Krkonoše do Československa.

Třetí pokus o kontakt byl nejpodivnější. V polovině září se najednou u jeho rodičů na sídlišti v Mladé Boleslavi, asi padesát kilometrů severně od Prahy, objevil jakýsi mladík. Po rychlém pozdravu předal obálku a řekl, že je pro Stanislava. Když Dvořák o necelý týden později dopis otevřel, našel jen kus papíru s krátkou zprávou, ručně psanou anonymním odesílatelem:

„Dobrý den! Vaši adresu jsem dostal od Oleka a rád bych mluvil s vámi. Pokud možné, zavolejte mi ve středu na telefonní číslo 32 96 764 (rodina Pokorný) v Praze (od 18.00 do 22.00). Doufám, že vy se ozvete. Na viděnou.“

Stanislav Dvořák okamžitě pochopil souvislost. Vzhledem k tomu, že nezareagoval na dva dopisy od Gleichgewichta, ujal se Olek iniciativy a poslal kurýra, který byl – soudě podle drobných gramatických chyb – cizinec. Taková vytrvalost se jednoduše nedala ignorovat.

Ve středu večer Stanislav Dvořák zavolal na uvedené číslo v Praze. Netrvalo dlouho a na druhém konci se ozval přátelský mužský hlas s cizím přízvukem. Ani teď se nepředstavil. Oba věděli, že se do telefonu nedá říct nic důležitého,

a proto Nor přešel rovnou k věci. Měl by Dvořák možnost setkat se s ním příští pondělí před budovou ČKD na Václavském náměstí? Hodilo by se mu to v 17 hodin?

Samozřejmě že se mu to hodilo. Jak by člověk v jeho zoufalé situaci mohl odmítnout pozvání opustit Československo a začít nový život v Norsku?

Neznámý Nor do telefonu řekl, že má vousy a že by si oba jako poznávací znamení měli vzít černý batoh. Stanislav Dvořák byl celý svůj život přesný až pedantský, a tak se cítil trochu nesvůj, když před ním pár minut po páté najednou stál usmívající se muž, kterého odhadoval asi na pětadvacet let, s batohem ze světlé kůže. Neodpovídal obvyklému obrazu, který Češi většinou mají o Norech jako o modrookých obrech se světlými vlasy. Ale kurýr z Norska zřejmě věděl, co dělá. Bez dalšího vysvětlování vzal Dvořáka pod paží a rozhodně zamířil směrem k Jungmannovu náměstí vzdálenému několik stovek metrů od budovy ČKD.

Volný stůl našli ve spartánském bistru ve vestibulu stanice metra Můstek. Česky hovořící cizinec se představil jako Audun Bakkerud, student sociologie na stipendijním pobytu na Univerzitě Karlově v Praze, a poté vytáhl poznámkový blok, kde měl různá jména a hesla. Zatímco očima těkal mezi poznámkovým blokem, Dvořákem a možnými podezřelými osobami u nejbližších stolů, pomalu tlumočil vzkaz od Aleksandra Gleichgewichta:

Za předpokladu, že si to Stanislav Dvořák přeje, je vše připraveno, aby mohl z Československa utéct. Prostřednictvím Norského helsinského výboru v Oslo, kde Gleichgewicht pracuje jako informační konzultant, byly o pronásledovaném Čechovi informovány norské orgány a vyjádřily

ochotu poskytnout mu politický azyl. Pokud jde o zaměstnání, Bakkerud uvedl, že organizace pro lidská práva v Oslo budou jistě chtít využít jeho služeb a znalostí k podpoře disidentského hnutí v Československu. Jinými slovy měl v Norsku zajištěnou práci.

Pokud by se Dvořák z nějakého důvodu chtěl raději usadit na evropském kontinentu, ani to by nebyl problém – přes své kontakty mohl Gleichgewicht zařídit azyl v jiných zemích západní Evropy. Bakkerud nečekal na odpověď, zaplatil za dvě kávy a vzal Čecha ven do soumraku.

Další hodinu bezcílně chodili ulicemi sem a tam – norský společník stále měnil směr, aby se zbavili možných pronásledovatelů – a diskutovali o tom, co by bylo pro Dvořáka nejlepší. Přestože mu nyní bylo pětáctýřicet let a mluvil slušně německy a anglicky, nikdy v západní Evropě nebyl a s výjimkou Oleka v Oslo neznal na druhé straně železné opony živou duši. Pozvání do Norska bylo jednoznačně jedinou reálnou příležitostí, jak se z Československa dostat. A teď to začínalo spěchat. Jen pár dní předtím ho znovu propustili, tentokrát z místa vychovatele v domově mládeže za Prahou.

Muži zakončili své setkání v kavárně v krásné secesní budově na náměstí Republiky. Teď už zbývalo jen rozhodnout, jak bude Dvořák se svými pomocníky v Oslo v budoucnu komunikovat. I na to však měl Bakkerud jasnou odpověď. Jakmile zařídí všechny praktické záležitosti, má Dvořák poslat panu Gleichgewichtovi do Oslo pohlednici. Datum, které na ní uvede, bude totožné s datem odjezdu a ve zdánlivě banálním textu bude informovat o trase cesty.

„Dnes odjíždíme na dovolenou do Katovic a potom budeme pokračovat dál,“ bude tedy znamenat, že vyráží do Norska přes Polsko a Švédsko.

Když se Stanislav Dvořák s Audunem Bakkerudem rozloučil, byla už tma, jaká mohla být jen ve velkoměstě východního bloku, kde se šetří elektrickým proudem. Jako poslední pozdrav norský student na jeden list svého bloku načmáral adresu a telefonní číslo norského velvyslanectví v Praze, vytrhl ho a podal Čechovi.

Schůzka byla pro oba jednoznačně úspěchem. Ještě po téměř dvaceti letech si Bakkerud stále pamatuje, jak se na Dvořákově tváři objevila úleva. Dvořákovi naopak imponovala Norova schopnost zorganizovat konspirační setkání. A právem. Ačkoli toho odpoledne v okolí budovy ČKD hlídkoval celý tým sledovačky StB, setkání kurýra z Norska a jeho českého kontaktu se jim zachytit nepodařilo.

Má-li poloha budovy velvyslanectví a její honosnost odrážet vztah cizího státu k hostitelské zemi, pak norské velvyslanectví v Praze na podzim roku 1989 jednoznačně naznačovalo, že úroveň vzájemných diplomatických styků je jen několik stupňů nad bodem mrazu. Okrová patricijská vila ve Střešovicích byla v meziválečných letech nepochybně pohodlným venkovským bydlením pro rodinu vyšší třídy, přinejmenším díky velké zahradě. Ale jako úřad pro zastupování západní země v československém hlavním městě bylo velvyslanectví neobyčejně skromné, a navíc beznadějně daleko od všech důležitých institucí.

Špatné vztahy byly v ostrém kontrastu s prvními poválečnými lety, kdy Norsko zřídilo své vyslanectví v hlavním městě Československa.

Společná zkušenost s nacistickou okupací, role relativně malých národů na mezinárodní scéně a rozšířená, ale jak se později ukázalo, naivní touha zůstat mimo vznikající blokovou politiku, se staly základem pro slibnou

spolupráci. V prvních poválečných letech byl aktivní přínos Bjørnstjerna Bjørnsona ke slovenské otázce v 19. století oslavován projevy a oficiálními akcemi, které se v den výročí narození básníka konaly v Oslo i v Praze. Nesmírně populární československý ministr zahraničí Jan Masaryk přijel do Norska představit svou vlast jako „most mezi Východem a Západem“, návštěva generálního tajemníka OSN Trygveho Liea v Praze byla rozsáhle medializována a mnozí si připomínali spolupráci prezidenta Edvarda Beneše s předsedou norského parlamentu C. J. Hambroem v Lize národů v meziválečném období.

Bilaterální romantika však rychle skončila, když se v únoru 1948 v Praze chopili moci komunisté. Zánik demokratického Československa, morbidně zdůrazněný nevysvětlitelnou sebevraždou ministra zahraničí Masaryka několik týdnů po převratu, byl spolu s paktem přátelství, který Moskva vnutila Finsku, klíčový pro rozhodnutí norského premiéra Einara Gerhardsena a levého křídla sociálnědemokratické Dělnické strany, aby o rok později podpořili vstup Norska do NATO. Vztah k Československu nezlepšilo ani dlouhé otálení nového komunistického režimu, než se rozhodl dát norskému koncernu Mustad náhradu za znárodněnou továrnu v severních Čechách.

Po čtyřiceti letech, kdy obě země stály proti sobě ve studené válce – v části tohoto období Norsko zavřelo ambasádu v Praze na protest proti „nediplomatické činnosti“ Československa v Oslo – a po nespočtu politických střetů neviděl ani jeden z obou států důvod pro předstírání srdečných vztahů.

Skromné velvyslanectví v ulici Na Ořechovce se však mohlo pochlubit jedním neoficiálním rekordem: během rutinní kontroly na podzim 1987 technici z bezpečnostního

štábu norských ozbrojených sil odhalili víc odposlouchávacích zařízení ukrytých ve zdech, než kdy bylo nalezeno ve kterémkoli jiném norském velvyslanectví za železnou oponou. Československý velvyslanec v Oslo Vladimír Žižka byl přirozeně povolán na kobereček na ministerstvo zahraničních věcí na náměstí 7. června v Oslo, aby hrubé porušení Vídeňské úmluvy vysvětlil. Jeho reakce zcela odrážela politickou stagnaci bývalého vedení Československa: jde o jasnou provokaci ze strany CIA, podal vysvětlení vyslanec Husákova režimu v Oslo.

Proto není divu, že když Stanislav Dvořák čtyři dny po setkání s Bakkerudem přišel žádat o vízum do Norska, tajemník norského velvyslanectví Tore Nedrebø učinil určitá opatření. Místo toho, aby českého občana přijal v prostorách velvyslanectví, poznamenal mladý diplomat německy, že je venku krásné podzimní počasí, a uvedl Dvořáka rovnou do zahrady, kde byla možnost odposlechů mnohem menší.

Na základě důvěrného rozhovoru s Bakkerudem, který proběhl ve stejné zahradě o několik týdnů dříve, byl Nedrebø o politicky pronásledovaném Čechovi důkladně informován, takže diplomat mohl představit finální bojový plán:

Jakmile Stanislav Dvořák podá žádost, bude mu zaručen vstup do Norska a bez problémů jistě proběhne i udělení politického azylu. Musí si dát pozor na dvě věci: vzhledem k tomu, že Nedrebø nemohl úplně vyloučit, že některá z místních sil na velvyslanectví nespolupracuje s StB (o třicet let dříve stejnou metodu s úspěchem použila norská bezpečnostní policie na velvyslanectví Československa v Oslo), musí Dvořák pečlivě zvážit, jaké jméno uvede jako svůj kontakt v Norsku. A přinejmenším stejně důležité bylo, aby si obstaral dokumenty, osvědčení a reference,

které by mohly potvrdit jeho životní příběh. Bakkerud také zdůraznil, že si ho budou chtít úřady Norska a možná i jiných zemí důkladně prověřit.

Mladý diplomat hovořil pod švestkami v sadu velvyslanectví stručně a věcně. Když Dvořák naznačil, že nedávno dostal výpověď z práce, a proto má velké finanční problémy, nezareagoval Nedrebø přímo, ale místo toho řekl, že tuto otázku Čech jistě projednal s Bakkerudem. Pokud se Dvořákovi podaří vyřešit praktické záležitosti, uzavřel tajemník velvyslanectví, může očekávat, že do konce listopadu bude žít ve svobodné zemi. *Auf Wiedersehen!*

Samozřejmě mu pomohou, aby mohl cestu uskutečnit. Jeho přátelé měli už téměř čtyřicetileté zkušenosti s vysíláním lidí na Západ a situaci v Oslo znali jako svoje boty. Za pár týdnů přes železnou oponu přeletěla pohlednice s banálním pozdravem z dovolené. První část cesty agenta StB JILEMSKÉHO do Norska právě začala.

LONDÝN, KVĚTEN 1945

*Do Moskvy jsem jel jako československý ministr zahraničí,
ale vrátil jsem se jako Stalinův pohůnek.*

— JAN MASARYK

Základy československé rozvědky byly položeny tři roky předtím, než komunisté převzali moc. To se výrazně projevilo v životě generála Františka Moravce, který na jaře 1945 konečně mohl opustit své sídlo v Porchester Gate v Londýně a vrátit se domů do Prahy.

O šest let dříve dostal tehdejší přednosta II. oddělení československého Hlavního štábu – vojenské zpravodajské služby – opakovaná varování od agenta z kanceláře Abwehru v Drážďanech o hrozící německé invazi. Pozdě večer dne 14. března 1939 naložil deset svých nejbližších spolupracovníků a několik beden s přísně tajnými dokumenty do speciálně vypraveného stroje DC-3. Po dramatickém letu přes Amsterdam se bezpečně dostali do Velké Británie, těsně před nosem německých invazních jednotek, které o den později v ranních hodinách překročily hranice Československa.

Jako šéf zpravodajců prezidenta Edvarda Beneše měl respektovaný, ale někdy svéhlavý a nediplomatický Moravec v Londýně za úkol udržovat komunikační kanály mezi exilovou vládou a vedením odboje ve své vlasti. Ve

spolupráci s britskou SOE (*Special Operations Executive*) zorganizoval komplexní tréninkový program pro sabotéry, kteří byli na padácích vysazováni nad Československem. Jedna z těchto operací, atentát na Reinharda Heydricha, Hitlerova říšského protektora v Čechách a na Moravě, se zapsala do dějin jako jedna z nejdůležitějších akcí odboje za druhé světové války.

Ale v Praze nečekala Moravce čest ani sláva. Jakmile se archiv z Porchester Gate v padesáti zapečetěných železných bednách dostal zpět do Československa, byl generál odvolán z funkce náčelníka zpravodajského odboru Hlavního štábu a poté podroben ponižujícímu vyšetřování toho, co dělal v měsících před útekem do Londýna. Teprve o dva roky později, kdy se podle očekávání potvrdilo, že mu nelze nic vyčítat, byl Moravec na osobní nátlak prezidenta Beneše jmenován velitelem nevýznamné vojenské posádky v Mladé Boleslavi.

Osud bývalého šéfa zpravodajské služby jasně dokládal nové mocenské vztahy v Československu:

Po šesti letech německé okupace již hlavní tón v zemi neudávaly demokratické síly exilové vlády v Londýně, ale Klement Gottwald a jeho komunisté, kteří válečná léta strávili v Moskvě. Košický vládní program, jež tyto dvě exilové skupiny podepsaly v dubnu 1945, poskytl komunistické straně dominantní roli v nově vytvořené československé vládě národní jednoty. Jednoznačně stanovil, že od této chvíle je nejdůležitějším spojencem země Sovětský svaz. A Stalin a jeho tajný bezpečnostní aparát NKVD neměli důvěru v Čechoslováky, kteří bojovali proti hitlerovskému Německu pod západním velením, tím méně ve svéhlavého šéfa zpravodajců, který šest let úzce spolupracoval s britskou SOE.

Noví mocipáni se nespokojili s odvoláním Františka Moravce. Sotva tři týdny po osvobození Československa se komunisté postarali o to, aby meziválečná zpravodajská služba byla prakticky zrušena a odpovědnost za řízení špiónáže v zahraničí formálně převedli z ministerstva obrany na ministerstvo vnitra. Dvacet pět zaměstnanců bylo přesunuto do nového pracoviště pro politickou zpravodajskou službu, které bylo nazváno odbor Z a umístěno do horního patra funkcionalistické budovy ministerstva vnitra na Letenské pláni v Praze.

Reorganizace také vyslala jasné signály o tom, co mělo přijít. Od této chvíle nebyla československá zpravodajská činnost v zahraničí zaměřena primárně proti vojenským, nýbrž proti civilním cílům. A protože ministerstvo vnitra řídil komunistický ministr, úderný horník Václav Nosek, bylo jasné, kdo odbor Z ve skutečnosti ovládá.

Během chaosu, který zavládl v létě roku 1945, dostal odbor Z svůj první úkol – vytipovat možné zpravodajské důstojníky mezi německými válečnými zajatci, kteří byli v zemi internováni. Na podzim, kdy vyhnání tří milionů sudetských Němců z Československa nabralo organizovanou formu, nasadil odbor Z vlastní agenty mezi uprchlíky, kteří byli převezeni do amerických a britských sektorů v Německu. Rovněž se pokusil oživit síť agentů v sousedním Polsku a Maďarsku, která zde existovala v období mezi dvěma světovými válkami. Ale plány na rozšíření zpravodajských činností v zahraničí se neuskutečnily, protože ministerstvo vnitra bylo stále hlouběji vtahováno do úsilí komunistů o převzetí veškeré moci na domácí půdě.

V tomto snažení se Gottwaldovým stalinistům dostalo cenné pomoci z Moskvy. Na podzim roku 1945 byli na

novém pražském velvyslanectví Sovětského svazu, v honosné vile v Bubenci, která byla vyvlastněna jedné německo-židovské rodině, ve vší tichosti umístění tři důstojníci NKVD krytí jako diplomaté. Tito poradci se účastnili sověti-zace pobaltských států v roce 1940 a nyní měli dávat svým československým protějškům praktické rady, jak efektivně podkopávat demokracii. Následující rok se NKVD etabluje také v Karlových Varech, na dosah západoněmeckého Bavorska. Jeden zdejší hotel slouží pro nelegální agenty jako přestupní stanice na cestě ze Sovětského svazu do západní Evropy.

Příchod poradců NKVD do Prahy znamenal začátek úzké spolupráce zpravodajských služeb, která s různou intenzitou trvala až do konce studené války.

V dobrých časech označovala KGB československou zpravodajskou službu s upřímným nadšením jako svoji *maleňkiju sestru* – „malou sestru“, která byla nejspolehlivější, nejochotnější a nejefektivnější zpravodajskou službou v celém východním bloku (jak mohou být Čechoslováci užiteční, se ukázalo již v roce 1951, když byli špioni z Cambridge Donald Maclean a Guy Burgess do Moskvy převezeni přes Prahu). V těžkých časech po „zradě“ v roce 1968 hlodalo v Rusech podezření, že někteří významní představitelé Husákova režimu, které Moskva dosadila, aby v Československu normalizovali podmínky po pražském jaru, ve skutečnosti cítili k reformnímu socialismu sesazeného Dubčeka mnohem větší sympatie, než dávali najevo.

V době svého vrcholu ve druhé polovině padesátých let měla KGB v tajných službách Československa víc než padesát důstojníků. Sovětští poradci měli zajistit nejen to, aby Kreml měl fyzický přístup přímo do srdce československého mocenského aparátu, ale také, aby se KGB kdykoli

dostala ke všem zprávám, které do Prahy přicházely ze zahraničí. Výmluvným příkladem toho, jak jednosměrná a Sověty řízená tato „spolupráce“ byla, je, že Čechoslováci nikdy neměli jediného zástupce v sídle PGU – zahraniční špionáže KGB. I za Gorbačovovy perestrojky chodilo z Prahy do Moskvy pětkrát víc zpravodajských informací než opačným směrem.

V roce 1948 komunisté zesílili boj o moc a zahájili bitvu proti vlastním lidem. Vedoucí zpravodajského oddělení ministerstva vnitra Zdeněk Toman byl sesazen a obviněn z rozsáhlých finančních podvodů. Obvinění bylo podle všeho oprávněné. Za účelem financování služby měl Toman s vědomím vedení strany povoleno, že jeho agenti mohou ze Západu pašovat nedostatkové zboží a pak je prodávat v Praze na černém trhu. Skutečný důvod náhlého pádu šéfa rozvědky byl však jiný. Toman se původně jmenoval Zoltán Goldberger, narodil se v židovsko-maďarské rodině na Slovensku a válku strávil v exilu v Londýně. Pro vedení NKVD z toho vyplývalo, že tomuto muži nelze svěřit řízení rozvědky v bratrské socialistické zemi.

Přesto měl Toman poslední slovo. Po pozoruhodném útěku z toalety ve vazební věznici v Praze v červnu 1948 se mu podařilo dostat přes hranice do Bavorska (operace, při níž byl Toman propašován ze země vklíněný mezi mřížkou a chladičem sportovního vozu, byla jedním z prvních velkých úspěchů CIA ve východním bloku). V západním Německu byl tento devětatřicetiletý šéf špionů několik měsíců vyslýchán americkou kontrarozvědkou, která tak získala kompletní přehled o všech operacích a síti agentů, již odbor Z od konce války vybudoval v zahraničí.

Tomanovy informace nepřímo vedly k tomu, že se o osm

let později norské rozvědce podařilo v Praze naverbovat agenta v důležité pozici.

V československé zpravodajské službě, znatelně oslabené po vyhazovu generála Moravce a jeho kolegů, vyvolala aféra „Toman“ nepříjemné zpytování svědomí. Oskar Valeš, nový šéf odboru Z, vyslovil ve své výroční zprávě z roku 1949 zdrcující verdikt: v pražské centrále je velký nedostatek lidí se zpravodajskou zkušeností. Práce probíhá bez cíle, strategie a konspirace. Technické vybavení je nedostatečné – „autopark čítá dva vozy“ – a komunikace je primitivní. V zahraničí neexistuje prakticky žádná seriózní síť agentů, do značné míry se jedná o kontakty z meziválečného období a náhodné informátory a v některých zemích nejsou ani kontakty tohoto typu.

Dosud mohli Čechoslováci poukázat pouze na jednu zámořskou operaci s viditelným výsledkem a té později trpce litovali.

Když byl v květnu 1948 vyhlášen Stát Izrael a sousední arabské země okamžitě přešly do útoku, vláda v Praze bleskově zareagovala. Židovskému státu poslala jako vojenskou pomoc asi šedesát stíhaček a velké množství zbraní. Izraelští bojovní piloti později získali v Československu speciální výcvik. Ironií osudu tím komunistický režim v Praze, který o několik let později navázal úzké vztahy s Násirovým Egyptem a časem také se Sýrií, měl velké zásluhy na tom, že Stát Izrael přežil kritickou počáteční fázi.

Teprve když se domácí politická situace stabilizovala a v Evropě spadla železná opona, zahájili noví vládcí v Praze cílenější budování zpravodajské služby. První výzvou bylo najít vhodné důstojníky, kteří by nahradili všechny ty, kdo odešli s Františkem Moravcem. Do hledáčku se rychle

dostali veteráni ze španělské občanské války. Do mezinárodních brigád, které bojovaly na straně socialistické vlády proti generálu Francovi, bylo zapojeno více než tisíc Čechoslováků a mnozí z nich měli dobré předpoklady stát se použitelnými špiony.

Nábor nových důstojníků byl sotva dokončen, když v roce 1951 vypukl proces se Slánským. V československé vzpouře stalinistů proti „stoupencům Tita, trockistům a sionistům“ byli interbrigadisté označeni za politicky nespolehlivé a vyhozeni (zde byl komunistický režim v Československu pro jednu v souladu s norskou bezpečnostní policií, která bojovníky ze Španělska rovněž sledovala s jistou dávkou nedůvěry). Jako náhradu přivedli mladé a zapálené komunisty. Nováčkům chyběl výcvik a zkušenosti ze zpravodajské činnosti, zvyšování odborné úrovně však zajistili sovětsí poradci v Praze a obzvláště slibné talenty poslali na speciální školení do Moskvy.

Ostrá eskalace napětí se výrazně projevila, když vláda jako sídlo nové centrály zpravodajské služby dala k dispozici bývalý klášter křižovníků. Barokní palác se nacházel v centru na Starém Městě, na pravém břehu Vltavy hned vedle Karlova mostu, v docházkové vzdálenosti od sídla ústředního výboru KSČ, vládních úřadů a ministerstva zahraničí na druhé straně řeky. Na podzim roku 1951 se do nové centrály přestěhovalo sto dvacet důstojníků, kteří měli kontrolovat činnost asi sedmdesáti špionů, oficiálně působících v západní Evropě a ve Spojených státech jako diplomaté. Ale výsledky na sebe stále nechávaly čekat. Mezi agenty, které československá rozvědka po Tomanově útěku naverbovala, nebyl nikdo, kdo by dodával informace takové důležitosti, aby zpravodajská služba mohla dostat sloganu, že je očima a ušima strany.

Obrat přišel v době politické oblevy po Stalinově smrti. Podle sovětské MGB (předchůdkyně KGB) jako vzoru se zahraniční zpravodajská služba na podzim 1953 sloučila s bezpečnostní policií a kontrarozvědkou do jedné organizace nazvané Státní bezpečnost (StB). Tajný kolos, který spadal pod ministerstvo vnitra, byl rozdělen do šesti správ. Přestože zpravodajská služba neměla nikdy víc než 15 procent zaměstnanců StB, dostalo se jí té cti – stejně jako v Sovětském svazu – nazývat se I. správa. Zahraniční rozvědka se těšila výsadnímu postavení v tajném bezpečnostním aparátu, který komunistům zajišťoval mocenský monopol, až do sametové revoluce v roce 1989.

Přibližně ve stejnou dobu nastala další důležitá událost. V září 1953 byl novým ministrem vnitra jmenován kariéerní komunista Rudolf Barák. Devětatřicetiletý typograf a sportovec se projevil jako zkušený a – ve srovnání s ostatními špičkami strany – nedogmatický funkcionář. Jako nově jmenovaný ministr vnitra potvrzoval tyto pověsti tím, že se procházel po ministerských chodbách a zdravil všechny své podřízené. Později záměrně posiloval svůj obraz nezávislého a lidového politika tím, že se veřejně ukazoval ve společnosti herců, umělců a známých sportovců.

Ve skutečnosti měl Barák k liberálovi daleko a byl ambiciózním, často bezohledným mocenským politikem, který byl již na jaře 1953 zvolen do ústředního výboru KSČ. V rámci mocenské elity východního bloku byl ale jedním z prvních, kdo pochopili, že budování reputace může být za železnou oponou vhodným politickým nástrojem. To, že dynamický ministr vnitra nyní převzal osobní odpovědnost za I. správu, mohlo znamenat jediné: zpravodajská služba se stávala jednou z nejmocnějších institucí v lidově demokratickém Československu.

Barák zahájil svou devítiletou kariéru jako šéf „ministerstva hrůzy“ na Letenské pláni tím, že dal zelenou řadě teroristických činů v zahraničí.

Na Štědrý den roku 1953 byl Bohumil Laušman, poslední předseda sociálních demokratů, který po převzetí moci komunisty uprchl do Rakouska, unesen v Salcburku agenty StB a v kufru diplomatického auta propašován přes železnou oponu. V Praze byl exilový politik donucen zúčastnit se propagandistického vysílání a poté byl odsouzen k sedmácti letům vězení. Laušman zemřel v roce 1963 za nejasných okolností v Ruzyni. Ze Západu bylo zpátky do Československa uneseno celkem osmnáct významných emigrantů. Čekaly je pak brutální výslechy a dlouhé tresty odnětí svobody. Na seznamu kandidátů únosu byla řada politických protivníků žijících na Západě, mezi nimi i několik novinářů.

Jedna z těchto operací byla plánovaná v Norsku. V roce 1956 zachytila cenzura v Praze dopis z Oslo, který byl podepsán Josefem Andrlem. To jméno bylo StB známé. Když komunisté převzali moc, tento dvaadvacetiletý štábní kapitán zmizel z posádky v Ostravě, jejímž byl velitelem. Když kontrarozvědka o několik let později vyslýchala jednoho mladého muže, který nelegálně překročil hranice z Bavorska, získala StB informaci, že Andrle zůstal v západním Německu, kde americké rozvědce pomáhal budovat síť agentů v Československu.

Z dopisů, které Andrle posílal své manželce přes prostředníka, vyplynulo, že se nyní přestěhoval ze západního Německa do Oslo, kde pracuje ve firmě jistého Maxe Manuse. Štábní kapitán psal, že se mu v Norsku vede dobře a že často navštěvuje pobočku společnosti ve Velké Británii. Jediná věc, která ho trápila, bylo, že mu chyběla rodina. Státní bezpečnost předpokládala, že je Andrle stále

ve spojení se západními rozvědkami, a zahájila dvojitou operaci, aby ho vlákala do pasti.

V příštích měsících přišla na adresu českého důstojníka v Oslo smršť srdcervoucích dopisů. Paní Andrllová byla donucena popsat těžké podmínky, v nichž ona a děti žily, a požádat svého muže, aby přijel do Berlína. Ve východní části města mělo dojít k tajnému setkání, kde by se Andrle konečně sešel s dětmi, které osm let neviděl. „Pokud [Andrle] přijme pozvání a přijede do Berlína, bude naverbován jako agent. Pokud bude proti, bude zatčen a postaven před soud [v Československu] a tento případ bude použit v propagandistické práci,“ hlásil v září 1957 major StB, který měl operaci na starost.

V Oslo už důstojníci z rezidentury StB pátrali kolem sídla firmy Maxe Manuse, kde Andrle pracoval, a pravděpodobně jen díky náhodě se žádná cesta do Berlína nakonec neuskutečnila. Necelý měsíc poté, co centrála dala jasný signál k zahájení operace, spustila norská bezpečnostní policie větší akci proti rezidentuře v Oslo. Ze strachu, že budou vyhoštěni ze země, přerušili špioni StB ze čtvrti Frogner všechny operace, včetně plánu na únos štábního kapitána Josefa Andrleho.

V padesátých letech byly další specialitou StB smrtící výbušniny. Dopisová bomba, která v roce 1955 vybuchla na poště v Mnichově, roztrhala na kusy slovenského exilového politika Matúše Černáka – a dva náhodné kolemjdoucí. Stejný osud určila československá zpravodajská služba i prefektovi Štrasburku. Místo něj zemřela jeho žena, když jednoho květnového dne roku 1957 otevřela zásilku od neexistující organizace *Kampfverband*, kterou si StB vymyslela ve snaze šířit strach z německého revanšismu mezi Francouzi v Alsasku.

Souběžně s brutálními aktivitami v zahraničí poskytl ministr Barák prostředky na výraznou profesionalizaci zpravodajské služby. Významným dodavatelem mladých špiónů s akademickým zázemím se stala Fakulta mezinárodních vztahů na Univerzitě Karlově v Praze. Přeběhlík Ladislav Bittman, který v šedesátých letech vedl několik velkých dezinformačních kampaní StB v západních médiích, později řekl, že pětatřicet jeho spolužáků, kteří dostudovali v roce 1955, nastoupilo hned po škole do rozvědky. Mladí akademici dostali praktický výcvik jak u KGB v Moskvě, tak v nově vzniklé rozvědné škole StB, která byla umístěna v jedné vile v pražské diplomatické čtvrti.

Již v prvních letech po válce zavedla československá kontrarozvědka pracovní metodu, která se časem stala její chloubou. Spočívala v tom, že vybrané oběti byly agentkami vlákány do kompromitujících situací. Technické vybavení bylo za tvrdou měnu zakoupeno ve Velké Británii a v Belgii a skupina techniků StB absolvovala zvláštní školení, jak zamaskovat objektivy fotoaparátů. V polovině padesátých let se podle jednoho ze zakladatelů kontrarozvědky Kamila Pixy stalo tradicí uvítat poradce KGB v Praze promítáním pornofilmu z vlastní produkce, kde nedobrovolné hlavní role hráli západní diplomaté, kteří byli tajně natočeni v akci s místními kráskami. Ne zcela nelogicky byl Pixa následně v roce 1970 odměněn pozicí ředitele Československého krátkého filmu.

Přirozeným cílem pro testování této metody v zahraničí bylo pro zpravodajské služby okupované Rakousko. Českoslovenští agenti měli ve Vídni tak dobré zázemí, že město považovali téměř za domácí půdu. Státní bezpečnost pronikla do policie, kontrarozvědky, pohraniční stráže a na konec i do médií (novinář Helmut Zilk, pozdější oblíbený